

KOLEKTİF BELLEK MEKÂNI OLARAK MEYDANLARIN ZİHİN HARİTALARI ÜZERİNDEN ANALİZİ: ANKARA KIZILAY MEYDANI

Necmiye Seçil YOLALAN*, Ayşen ÇELEN ÖZTÜRK**

Öz

Çevre ile kurulan ilişki sonucunda elde edilen bilgi ve deneyim, yeniden hatırlanmak üzere bellekte depolanır. Her birey, kendisi için önemli olduğunu düşündüğü olayları ve mekanları bireysel belleğinde saklar. Bir olayın veya bir mekânın kolektif bellekte yer alabilmesi için toplumsal olarak paylaşılması ve çoğunluk tarafından önem arz etmesi gerekir. Kolektif bellek, tarihsel süreç içerisinde meydana gelen toplumsal olayların sonucunda oluşur. İçinde yaşanılan kente özgü olan bütün yapısal bileşenler, kentsel imge olarak kolektif belleği beslemektedir. Kentsel imgeyi oluşturan yapısal bileşenler; binalar, anıtlar, caddeler, parklar vb., tüm bireylerin hafızasında yer edinerek kolektif belleği oluştururlar. Kolektif belleğin izlerini takip edebilmek için çeşitli teknikler kullanılır. Zihin haritası oluşturma, bu tekniklerden biridir. Bireyler, belleklerinde yer alan yapısal bileşenleri, zihin haritası aracılığıyla kâğıda dökümler. Bu çalışmada, Türkiye'nin Cumhuriyet sonrası gelişim sürecinde toplumsal olaylara ev sahipliği yapan en önemli kolektif bellek mekânı olarak 'Kızılay Meydanı' ele alınmıştır. 'Kızılay Meydanı', Ankara'nın sosyo-kültürel ve siyasi gelişim sürecinin en önemli tanıklarındandır. Süreç içerisinde meydana birçok toplumsal olay gerçekleşmiş, meydan sürekli olarak kentin kolektif hafızasını beslemiştir. Kızılay Meydanı'nı oluşturan kentsel bellek öğeleri ise zamanla değişip dönüşmüştür. Yapılan çalışmada, Kızılay Meydanı'nın kolektif bellekte bıraktığı izler, yaşları, cinsiyetleri ve meslekleri farklı kişilerin, bireysel bellekleri üzerinden, zihin haritası yöntemi ile okunmaya çalışılmıştır. Analiz sonucunda, Kızılay Meydanı'nı oluşturan yapısal bileşenler, bireysel bellek üzerinden saptanmış, çoklukla tekrar eden yapısal bileşenlerin kolektif belleği oluşturduğu görülmüştür. Bu çalışmadan elde edilen bulgular; kentlinin geçmiş bellek öğelerinde var olan Kızılay Parkı ve Kızılay Binası'nın izlerine günümüz bellek okumalarında rastlanmadığını göstermiştir.

Anahtar Sözcükler: Kolektif bellek; Kent belleği; Zihin haritası; Kızılay Meydanı

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü / secilyolalan@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-7875-0480

** Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü / acozturk@gmail.com. ORCID ID: 0000-0002-1821-2402

ANALYSIS OF SQUARES AS A COLLECTIVE MEMORY SPACE VIA COGNITIVE MAPS: ANKARA KIZILAY SQUARE

Necmiye Seçil YOLALAN*, Ayşen ÇELEN ÖZTÜRK**

Abstract

The knowledge and experience gained from relationship with physical environments are stored in memory to be remembered. People keep important events and places in their memory. For an event or a place to be kept in collective memory, its importance should be acknowledged by a group of people. Social events in history form collective memory. In addition, all structural components of a city such as buildings, monuments, streets, parks, etc. help to the development of collective memory. Various methods are used to derive information about the indicators of collective memory. Cognitive maps can be considered as one of these methods, through which people draw the structural components of the physical settings on a paper. This study discusses how people define 'Kızılay Square', which hosted various social events that took place throughout republic period. 'Kızılay Square' is one of the most important witnesses of Ankara's social, cultural and political development. The social events that had occurred in the square help the formation of a city's collective memory. Yet, the structural components in 'Kızılay Square' have changed and transformed over time. This study aims to understand how 'Kızılay Square' takes part in collective memory via cognitive mapping method after considering the gender, age, occupation differences of participants. The important structural components of 'Kızılay Square' were determined through individual memory. The structural components repeated in individual memory forms the collective memory. The results of this study showed that the traces of important places such as Kızılay Park and Kızılay Building are not included in participants' collective memories.

Keywords: *Collective memory; Urban memory; Cognitive mapping; Kızılay Square*

* Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Engineering and Architecture, Department of Architecture / secilyolalan@gmail.com.
ORCID ID: 0000-0002-7875-0480

** Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Engineering and Architecture, Department of Architecture / acozturk@gmail.com.
ORCID ID: 0000-0002-1821-2402

GİRİŞ

Şehirler, zaman içerisinde gelişip büyüyen ve bu süreçte de geçmişten getirdiklerini biriktiren toplumsal mekanlardır. Şehirlere, tarihsel süreç içerisinde inşa edilmiş ve geçmişin izlerini doğrudan taşıyan maddi artefaktlar da denebilir. Geçmiş birikimler, şehir belleğinin bir parçasıdır (Rossi, 2006). Bellek olarak tanımladığımız kavram ise deneyimlerin, algıların, anıların, tekrar hatırlanmak üzere biriktirilmesi ve depolanması durumudur. Bu kavram, geçmişi saklama ve yeniden üretme yetisi olarak da açıklanabilir (Öymen ve Pulat, 2009). Bellek kavramı iki ayrı türde incelenmiştir. Bunlar bireysel bellek ve kolektif bellektir. Bu iki kavram birbirinden farklı görünse de, aralarında düzenli ve kesintisiz bir iletişim vardır. Bireysel bellek, toplumsal olaylardan bağımsız bir şekilde gelişemez o, içinde bulunduğu koşullardan etkilenen bir olgudur. Her birey kendisi için önemli olduğunu düşündüğü olayı, nesneyi, etkileşim içerisinde bulunduğu çevreyi, bireysel belleğinde depolar. Kolektif bellek ise, bireyleri aşan, daha çok grupça paylaşılan ve toplumsal olan belleğin formudur. Bir simgenin ve olayın kolektif bellekte yer edinebilmesi için, bütün toplum tarafından önem arz etmesi gerekmektedir. Kolektif belleğin, bireysel bellekten ayrıldığı nokta da tam olarak burasıdır (Cihangiroğlu, 2019). Bireysel bellek daha içsel ve bireylerin kendi kişisel hatıralarıyla doğrudan alakalı iken, kolektif bellek daha dışsal, ulusal ve ödünç alınmış bir bellek türüdür (Halbwachs, 2018). Kişilerin bir araya gelerek, etkileşim içerisinde oldukları kamusal mekanlar olan meydanların da bireysel ve kolektif bellekteki yeri oldukça önemlidir. Doğan Hasol (2005) 'Mimarlık Sözlüğü' kitabında meydan kelimesinin tanımını, halkın toplandığı ve etrafı binalar, ağaçlar, doğal engellerle çevrili olan düz ve açık yer şeklinde yapmıştır. Meydanlar, tarihsel süreç içerisinde kolektif belleği kesintisiz bir şekilde beslemiş ve kentsel bellek mekânı haline gelmişlerdir. Bu çalışmada, Ankara Kızılay Meydanı'nın bireysel ve kolektif bellekteki yeri, yaşları, cinsiyetleri ve meslek grupları farklı bireylere yaptırılan zihin haritalarının analizi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Zihin haritalarında çoklukla tekrar eden yapısal bileşenler üzerinden, Kızılay Meydanı'nı oluşturan bugünkü kentsel bellek öğeleri belirlenmiştir. Günümüzde unutulmuş olan kentsel bellek öğelerinin tespiti için ise dönem fotoğraflarından ve tarihsel araştırmalardan yararlanılmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, önemli toplumsal olaylara tanıklık etmiş olan meydanların, kolektif ve bireysel bellekteki izlerini tespit etmek ve meydanlarla, kolektif belleği oluşturan yapısal bileşenler arasındaki ilişkiyi anlamaktır. Çalışma evreni, Ankara Kızılay Meydanı olarak seçilmiştir. Bu seçimde, Ankara'nın Cumhuriyet'in başkenti ve Kızılay Meydanı'nın, kentin tarihine doğrudan tanıklık etmiş bir kamusal alan olması etkili olmuştur. Meydanı oluşturan yapısal bileşenleri, bireysel bellek üzerinden tespit edebilmek için ise zihin haritası yöntemi kullanılmıştır. Bireylerin çevreyi kullanma ve algılama biçimlerinin yaş, cinsiyet ve meslek grubu gibi faktörlere bağlı olarak değişebileceği göz önünde bulundurularak, katılımcılar şehrin farklı dönemlerine tanıklık etmiş, farklı iş kollarında görev yapan, kadınlar ve erkekler arasından seçilmiştir. Katılımcılara, yatay olarak hazırlanmış A3 boyutunda beyaz bir kâğıt verilmiş ve çizimlerinde tek renk kalem kullanabilecekleri belirtilmiştir. Kâğıdın ön sayfasının sağ alt köşesinde, Tablo 1'de görülen problem tanımı ve zihin haritasının nasıl oluşturulacağına dair teknik bilgiler yer almıştır. Arka sayfanın sol üst köşesinde ise demografik bilgilerin yer aldığı bir künye hazırlanmıştır (Tablo 1). Yapılan zihin haritası uygulamasına, 25 ile 65 yaş aralığında, farklı cinsiyette ve meslek grubunda olan 30 kişi katılmıştır. 17 kadının ve 13 erkeğin katıldığı uygulama öncesinde asıl amacın, zihinlerinde kalan kentsel bellek öğelerini bulup çıkarmak ve geçmişin zihinlerde yeniden inşasını sağlayabilecek kentsel bellek öğelerinin varlığının günümüzde de sürdürüp sürdürülmediğini tespit etmek olduğu belirtilmiştir. Bugün artık var olmayan kentsel bellek öğelerinin tespiti için ise tarihsel araştırma yapılmış, geçmiş döneme ait fotoğraflardan ve anılardan yararlanılmıştır. 30 farklı bireyin oluşturduğu zihin haritaları aracılığıyla, Ankara Kızılay Meydanı'nı oluşturan bugünkü kentsel bellek öğelerinin neler olduğu saptanmaya çalışılmış, aynı zamanda bu durumun kolektif bellek üzerindeki etkisi de incelenmiştir. Süreç içerisinde, döküman araştırması yapılmış, farklı bireylerden zihin haritası verileri toplanmış ve araştırma problemi yorumlayıcı bir bakış açısı ile incelenmiştir.

Tablo 1. Zihin haritası oluşturma föyü (**Kaynak:** Çalışma kapsamında oluşturulmuştur).

“Ankara Kızılay Meydanı” Zihin Haritasının Oluşturulması (Sağ alt köşe-ön sayfa)	Kimlik/Demografik Yapı Künyesi (Sol üst köşe-arka sayfa)
Soru: Ankara Kızılay Meydanı'nın bugün sizde bıraktığı izleri (meydanı oluşturan yapısal bileşenler; binalar, yollar ve heykeller vb.) bir bütünlük içerisinde çizerek anlatınız.	Ad Soyad:
	Yaş:
Anlatım Şekli: Geometrik şekil, silüet, perspektif, sembol ve yazım dili kullanılarak harita oluşturunuz (A3 kağıt yatay tutulmalı, tek renk kalem kullanılmalı, isim, yaş, cinsiyet ve meslek arka sayfaya sol üst köşeye yazılmalıdır. Çizimin okunaklı olması önemlidir).	Cinsiyet:
	Meslek:
Kullanılacak İmgeler: Kent mekanını tanımlayacak (yollar, parklar, köprüler, heykeller, camiler, hastaneler, eczaneler vb.) yapısal bileşenlerin kullanılması önemlidir.	

KOLEKTİF BELLEK VE BELLEK MEKANI KAVRAMI

Şehirler, geçmişten gelen birikimler ile gelişen, kendi belleklerini oluşturan ve tarihin izlerini doğrudan taşıyan artifaktlardır. Her şehrin kendisine has bir ruhu vardır. ‘Şehrin ruhu’, aynı zamanda o şehrin tarihidir (Rossi, 2006). Calvino’nun da belirttiği gibi kentler, bireysel deneyimlerin, anıların ve ortak geçmişin paylaşıldığı takas mekanlarıdır (Calvino, 2002). Graeme Shaukland geçmişi olmayan bir kenti, anılardan yoksun bir adama benzettir. Shaukland’e göre yaşayan, ölmüş ve ileride doğacak olan kuşak arasında bir bağ vardır. Bu bağın devamlılığı, kentlerin tarihlerinin korunmasıyla mümkündür. Eski binaların yıkılması ise kentin belleğini yitirmesi demektir (Shaukland, 1996). Platon, Aristo gibi filozoflar belleği bilinçli hatırlama işlevi olarak tanımlamışlardır. Zihin felsefesiyle ilgilenen filozoflar ise farklı bellek türlerine odaklanmışlardır. Kent düşünürleri tarafından da bellekle ilgili kavramlar ortaya atılmıştır (Kır, 2016). Pierre Nora’ya (2006) göre bellek, unutmama-hatırlama diyalektiğine açık ve geçmişi kutsallaştıran bir kavramdır. Bellek kavramı bireysel bellek ve kolektif bellek olmak üzere iki başlık altında incelenebilir. Kişiler, tanık oldukları olayları, yeniden anımsamak üzere bireysel belleklerinde saklarlar. Birçok kişinin müdahil olduğu olaylar ise kolektif belleğe yansımaktadır. Çünkü hatırlama eylemi grupça gerçekleşmektedir. Kolektif bellek, bireyin toplum ile birlikte hatırlamaya başladığı noktadır ve bireysel bellekten bağımsız değildir. Bireysel bellekte biriken olaylar, kolektif belleği beslemektedir. Halbwachs (2018) kolektif belleği, kuşaklar arasındaki bağ olarak yorumlamıştır. Bu bağda kopukluk olması halinde, kolektif bellekte de değişmelerin ve dönüşmelerin meydana geleceğini dile getirmiştir. Bellek mekanları ise, kişilerin bireysel veya grup olarak deneyimledikleri ve belleklerinde yer edinmiş olan olayların geçtiği mekanlardır (Cihangiroğlu, 2019). Pierre Nora (2006) bellek ve mekân arasındaki bağdan ‘Hafıza Mekanları’ şeklinde bahsetmiş ve bellek mekanlarının varlık sebebinin zamanı durdurmak olduğunu dile getirmiştir.

KOLEKTİF BELLEK MEKANI OLARAK MEYDANLAR

Habermas (2004) kamusal alan kavramının tanımını, kişilerin herhangi bir kısıtlama olmaksızın fikir üretebildikleri, tartışabildikleri, düşüncelerini özgürce ifade edebildikleri, iletişim ve etkinlik alanları şeklinde yapmıştır. Özel mekanların dışında kalan, ortak kullanım niteliği taşıyan ve kişilerin karşılıklı olarak etkileşim içerisinde bulunabildikleri mekanlar ise kamusal mekanlar olarak adlandırılmıştır. Kamusal alanlarda yapılan tartışmalar ve üretilen fikirler, eylemlere dönüşerek kamusal mekanlarda var olmuşlardır (Donat ve Savaş, 2016). Meydan kavramı ele alındığında literatürde birden fazla tanımın var olduğu görülür. Meydan kavramının tanımı en yalın haliyle, toplumun her kesiminin, herhangi bir kısıtlama olmaksızın özgürce kullandığı ve birçok aktiviteyi serbest bir şekilde gerçekleştirdiği, kent dokusunda stratejik bir konuma sahip

olan kamusal alan olarak yapılabilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin bulunduğu topraklarda meydanların tarihi, Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine bakılarak kronolojik bir şekilde incelenebilir. Bizans döneminde geometrik formlardan oluşan meydanların etrafı yapılarla çevrilmiştir. Halk bu meydanlarda toplanmış ve sportif etkinlikler icra etmiştir. Aynı dönemde meydan, imparatorun gücünün simgelandığı yer olarak da kullanılmıştır. Osmanlı dönemine gelindiğinde, meydanın toplanma işlevinin cami avlularına ve külliyele, ticari işlevinin ise kapalı çarşılarla ve bedestenlere verildiği görülmüştür. Dönemde, meydan tanımının gerektirdiği işlevlere sahip olan alanlar gözlemlenmemiştir. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise, yeni rejimi temsil eden anıtların yer aldığı, törenlerin yapıldığı ve halkın bir arada vakit geçirdiği kamusal alanlar olarak, meydanlar tekrar ortaya çıkmıştır (Güven, 2019). Meydanlar biçimsel açıdan, kapalı, baskın, merkezi, grup ve amorf meydanlar olarak; işlevsel açıdan ise, çok fonksiyonlu merkezi kent meydanları, pazar kurulan meydanlar, gösteriş meydanları, dinî yapıların bulunduğu meydanlar, istasyon meydanları, iskele meydanları, gösteri alanı olan meydanlar, sanatsal ağırlıklı meydanlar olmak üzere sınıflara ayrılmışlardır (Taşçı, 2012). Meydan hafızadır. Unutulanın ve hatırlananın saklı olduğu yerdir. Heykeller, anıtlar gibi içerdiği görsel sembollerle tarihsel geçmişi hatırlatan ve toplumsallaşma sürecinde başrolü oynayan (Ulutaş, 2019). Kamusal alanların içerisinde kent belleğinin oluşmasında büyük rol oynayan meydanlar, tarihsel sürecin paylaşıldığı, toplumsal belleğin oluştuğu, toplum ve mekân arasındaki ilişkinin en net gözlemlendiği odak noktalarıdır. Meydanlar üzerinden kolektif belleğin tarihsel ve mekânsal izleri kolaylıkla sürülebilir (Yıldırım, 2018).

ANKARA KIZILAY MEYDANI'NIN TARİHSEL SÜREÇTE GELİŞİMİ

Ankara'nın, 13 Ekim 1923'te başkent ilan edilmesinin hemen akabinde, kentin kusursuz bir biçimde planlanmasını sağlayacak adımlar atılmış, sırasıyla Lörcher, Jansen ve Yücel-Uybadin planları kente uygulanmıştır. Ankara'nın ilk imar planı olarak bilinen Lörcher Planı, daha sonra uygulanacak olan planların özünü oluşturmuştur. Lörcher Planı ile kenti, 'eski kent' olarak adlandırılan kale ve çevresinden, güney yönüne yani, kentin bugünkü merkezi olan Kızılay Meydanı ve çevresine doğru sıçratacak olan ilk adım atılmıştır (T. C. Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2006). Cumhuriyetin ilk dönemleri olarak da nitelendirilen 1923-1930 yıllarında Ankara, toplumsal ve ekonomik açıdan birçok yeniliğe ev sahipliği yapmıştır. Kurtuluş Meydanı, Cumhuriyet dönemi Ankara'sı için önemli bir kentsel odak olmuştur. 1927 yılında yeni yaşam tarzının en iyi şekilde gözlemlendiği Kurtuluş Meydanı ile park olarak düzenlenen Havuzbaşı, halk için bir buluşma ve eğlence noktası haline gelmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Kurtuluş Meydanı (Kaynak: SALT Araştırma, 2018).

Kurtuluş Meydanı, Kızılay Genel Merkezi'ne ait olan binanın 1929 yılında Havuzbaşı'nın yanına inşa edilmesiyle birlikte hafızalarda, Kızılay Meydanı olarak kalmıştır (Bayraktar, 2013). Kentlinin Havuzbaşı'na karşı olan yoğun ilgisinin, yeni rejimin hemen ilk yıllarında başladığı birçok kaynakta belirtilmiştir. Özellikle Ankara Belediye Bamosu'nun, Havuzbaşı'nın hemen önünde verdiği konserler, yürüyüş güzergâhı olarak Atatürk Bulvarı'nı tercih eden halkın dinlenmek ve sosyalleşmek amaçlı Havuzbaşı'nı seçmesi, dönemin gazetelerinde sıkça yer almıştır (Çağlar, Uludağ ve Aksu, 2006). Kentin güneye doğru yönelmesini sağlayan Lörcher Planı, daha sonra yerini Jansen Planı'na bırakmıştır. Jansen Planı'nda kuzey-güney doğrultusu kentin gelişim aksı olarak belirlenmiş ve Atatürk Bulvarı kentin omurgası olacak şekilde tasarlanmıştır. Jansen'in kent üzerinde yaptığı çalışmalar, bugünkü kent merkezinin temellerinin atılmasında önemli bir rol oynamıştır (T. C. Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2006). Jansen Planı'nın ardından, Kurtuluş Meydanı olarak da bilinen Havuzbaşı ve Kızılay Binası'nın açıldığı geniş alan, o dönemde yaşayan halk için etkinlik merkezi haline gelmiş, bölgedeki sosyal hayat iyice çeşitlenmiştir. Kamusal bir alan olma özelliği kazanan bölgenin, Sıhhiye-Ulus yönüne doğru bakan tarafının rahatlatıcı bir mekan ve cumhuriyetin vitrini olması istenmiş, alana bir park projesi öngörülmüştür. Viyanalı mimar Holzmeister tarafından tasarlanan 'Güvenlik Anıtı Projesi' 1931-1935 yılları arasında inşa edilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Ankara Kızılay Meydanı 1930'lu yıllar (Kaynak: Arkitera, 2013).

Açılış töreninin hemen ardından proje ulusal basında geniş yer bulmuştur. Hakimiyet-i Milliye gazetesi anıttan 'Türkiye'de beynelmilel ehemmiyet alacak olan ilk san'at eseri' ifadelerini kullanarak bahsetmiştir. Bu proje ile Kızılay Meydanı kentin odak noktası haline gelmiş, Güven Anıtı Ankara'nın önemli bir simgesi olmuş ve Güvenpark kamusal bir kimlik kazanmıştır (Ertuna, 2005). Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetileceği alan, Jansen Planı'nda yönetim bölgesi (Regierungs-Viertel) olarak belirlenmiştir. Bu bölge, güneyde Meclis binasını içerisine alacak şekilde başlamış ve Kızılay Meydanı'ndaki Güven Anıtı ile bitecek şekilde sonlandırılmıştır (Polat, 2009). Bülent Batuman'a (2002) göre Yenişehir, farklı bir yaşam biçiminin ve yeni rejimin temsili olacaktır. Ankara'da yaşanan kentleşme sürecinin neticesinde, 1957 yılında Yücel-Uybadin Planı geliştirilmiş ve onaylanmıştır ancak planın onaylandığı yıllarda çıkartılan Kat Mülkiyeti Kanunu ile planın uygulanma şeklinde aksaklıklar görülmüştür (T. C. Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2006). 1950 yılı itibarıyla, Kızılay Meydanı'nın çevresi dükkân ve kamu binalarıyla dolmuş, Kat Mülkiyeti Kanunu'nun da etkisiyle kat yükseklikleri artmış ve nüfus meydanın olduğu yerde yoğunlaşmıştır (Ertuna, 2005). 1952'ye gelindiğinde ise, Kızılay Meydanı'nı, Ankara'nın en önemli ticaret merkezi yapacak olan kararlar alınmıştır.

Bitişik nizama izin verilmiş, apartmanların bodrum ve zemin katları pasaj olacak şekilde tasarlanmıştır. Bu durum bölgedeki pasaj yoğunluğunu arttırmış ve Kızılay Meydanı'nın ticari kimliğini desteklemiştir (Batuman, 2002). Meydanın ticari bir kimlik kazanması ile eş zamanlı olarak Güvenpark'ın etrafı otobüs duraklarıyla çevrilmiştir. Ali Vardar'a göre Kızılay Meydanı, trafik düzenlemesi açısından zor bir meydandır (Vardar, 1989). Trafik yoğunluğunu azaltabilmek adına, Atatürk Bulvarı ve Ziya Gökalp Caddesi'nin genişletilmesine yönelik çalışmalar yapılmış olsa da bu durum Kızılay Parkı'nın küçülmesine neden olmuştur (Çağlar, Uludağ ve Aksu, 2006). Aynı dönemde, Türkiye'nin ilk meydanla ilişkili gökdeleni olan Emek İşhanı inşa edilmiştir (Şekil 3). 1959 yılında yapılan iş hani, meydanın tanımlanmasında ve bellek mekânı olmasında büyük rol oynamıştır (Bayraktar, 2013). Enver Tokay ve İlhan Tayman tarafından tasarlanan, Kızılay Meydanı'na eklenen ve kente yeni bir bakış noktası sağlayan bu bina, aynı zamanda perde-duvar sistemiyle inşa edilmiş olan ilk betonarme yapı olma özelliğini de taşımaktadır. İki düzlem, bir kule ve bir çarşı bloğu ile birlikte tasarlanan yapı programı, dönemin işverenlerinin ve halkın bütün beklentilerini başarı ile karşılamış, kentin kuzey-güney yönündeki omurgasını ve modernist tutumunu da güçlendirmiştir (Sargın, 2017).

Şekil 3. Emek İş Hanı (Kaynak: SALT Araştırma, 2018).

Emek İş Hanı'nın açılması ile birlikte, genellikle orta ve üst gelir grubunun kullandığı Kızılay Meydanı, ticaret bölgesi olma konusunda Ulus'a alternatif oluşturmuştur. Bunun sonucunda ise, Atatürk Bulvarı ve Ziya Gökalp Caddesi iyice genişlemiş, Kızılay Parkı da aynı orandan küçülmüştür. 1970'li yıllara gelindiğinde ise Kızılay Binası'nın önünde sadece küçük bir yeşil alan kalmış ve Kızılay Parkı, park olma özelliğini tamamen yitirmiştir. 1979 yılında ise, Ankara'nın önemli işaret öğelerinden birisi olan ve meydana adını veren Kızılay Binası yıkılmıştır (Çağlar, Uludağ ve Aksu, 2006). Emek İş Hanı'nın inşa edilmesi ile farklı bir ölçek kazanan Kızılay Meydanı, Kızılay Binası'nın yıkılması ile birlikte kazanmış olduğu güçlü imgesini kaybetmiştir. Atatürk Bulvarı ile Ziya Gökalp Caddesi'nin genişletilmesinin, Kızılay Parkı'nın küçültülmesinin ve Kızılay Binası'nın yıkılmasının etkileri, fiziksel açıdan Kızılay Meydanı'na yansımıştır. Meydanın, Kızılay Meydanı olarak bilinmesini sağlayan Kızılay Binası'nın yerine yapılacak olan bina için, 1980 yılında bir yarışma açılmış, kazanan proje ise 1998 yılında uygulamaya konulmuştur. 1990'lara gelindiğinde kent dışı konut yerleşimi ile birlikte çeperlere dağılan ticaret alanları, Kızılay Meydanı'nda oluşan yoğunluğun geçmiş yıllara göre azalmasına olanak sağlamıştır (Bayraktar, 2013). Her ne kadar yoğunluk azalmış olsa da motorlu araç trafiğinin giderek yoğunlaşması ve dev iş merkezlerinin de açılması ile birlikte, Kızılay Meydanı'ndaki yoğunluk, niteliksiz bir çevre kalabalığına dönüşmeye başlamıştır (Al, 2011). Günümüzde ise Kızılay Meydanı

hem nüfus artışının sebep olduğu trafik yoğunluğu ile boğuşmakta hem de kamusal buluşmalarda ve etkinliklerde insanların bir araya geldikleri, fikir paylaşımı yaptıkları merkez olma işlevini devam ettirmektedir (Çağlar, Uludağ ve Aksu, 2006).

KENTLİNİN BELLEĞİNDE ANKARA KIZILAY MEYDANI

Tarihsel süreç içerisinde, Ankara Kızılay Meydanı'nda birçok toplumsal olay gerçekleşmiş, bu olaylar kentin kolektif hafızasını beslemiş, meydan mekansal anlamda birçok değişim geçirmiş ve bu değişimler kentlinin sosyal yaşamının bir parçası olmuştur. Feyha Özsoy (2012) 'Yaşadım Ankara'm Şahidimdir' adlı eserinde, yeni rejimin ilk yıllarında Kızılay Meydanı'na, Cumhuriyet Bayramı'nda düzenlenen fener alaylarını izlemek için gittiklerinden, Kızılay Meydanı'nda düzenlenen törenlerin ardından, Kızılay Binası'na ev sahipliği yapmış olan parkın önünde maden suyu içtiklerinden, tatillerini bu parkta geçirdiklerinden ve Güvenpark'da bulunan mermer koltuklara oturup, Güven Anıtı üzerindeki kabartmaları kendilerince anlamlandırmaya çalıştıklarından bahsetmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarının en önemli eğlence mekanları Havuzbaşı ve Güvenpark olmuştur. Özellikle Atatürk Bulvarı'na apartmanların inşa edilmesiyle birlikte, kentli özel günlerini Kızılay Parkı'nda geçirmeye başlamıştır. 1950'li yıllara gelindiğinde çıkarılan Kat Mülkiyeti Kanunu ile birlikte, çok katlı apartmanların giriş katları pasajlara ve eğlence mekanlarına dönüşmüş, kentli eğlence mekânı tercihini yeni açılan yerlerden yana kullanmıştır (Gültekin ve Onsekiz, 2005). 1959 yılında Kızılay Meydanı'na eklenen Emek İşhanı'nın kentliye sunduğu program ise hem işverenin hem de Ankaralı'ların beklentilerini karşılamış, Emek İşhanı dönemin en çok tercih edilen ticari ve sosyal mekanlarından birisi olmuştur (Sargın, 2017). Özsoy (2012) 1960'dan sonra pasajların ve iş merkezlerinin de etkisiyle meydana oluşan yoğunluğun arttığından ve oğlunu Kızılay Meydanı'nda bir dükkanın vitrinine bakarken, kalabalıkların içerisinde kaybettiğinden bahsetmiştir. 1970'li yıllara doğru meydanın geçirdiği dönüşümlerin bir sonucu olarak Kızılay Parkı küçülmüş, geride sadece kentlinin tatil günlerinde sodalarını aldıkları, küçük satış büfesi kalmıştır. Kızılay Binası'nın yıkılmasıyla birlikte, park tamamen ortadan kaybolmuştur (Çağlar, Uludağ ve Aksu, 2006). Günümüzde ise yıkılan binanın yerinde, meydanın ticari kimliğini besleyen bir yapı olan Kızılay AVM bulunmaktadır. Yasemin İlkey'a (2014) göre Ankara Kızılay Meydanı, yeme-içme, ticari ve kültürel amaçlı etkinliklerin merkezi, politik mücadelenin ise gayri-resmî sahnesidir.

ZİHİN HARİTALARI ÜZERİNDEN KIZILAY MEYDANI'NIN KENTSEL BELLEK MEKANİ OLARAK OKUNMASI

Kevin Lynch'e göre birey, yaşadığı çevreyle sürekli iletişim halindedir. Çevre bireye bir görüntü sunar, birey de bu görüntüyü, kendi deneyimlerine göre zihninde canlandırıp bir imaj oluşturur. Lynch, kentsel imajı oluşturan öğeleri, imgeler olarak tanımlamıştır ve kentsel imgelerin analizine yardımcı olabilecek beş başlık belirlemiştir. Kentlerin imajları, bu beş başlığın bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Lynch'in belirlediği başlıklar; yollar, sınırlar, bölgeler, düğüm noktaları ve işaret öğeleridir. Lynch, yolları kent içerisindeki iletişim ağları olarak tanımlamıştır. Bireylerin kentleri, bu akslar aracılığıyla keşfedebileceklerinden bahsetmiştir. Kenarlar başlığı için, iki ayrı niteliğe sahip olan bölgeyi ayıran sınırlardan bahsetmiş ve bu sınırların fiziksel olmadığını dile getirmiştir. Bölgelerle kentin ortak karaktere sahip olan bölümlerini ifade eden Lynch'in, düğüm noktaları olarak tanımladığı kavram ise kentin yoğun odak noktalarıdır. Bu noktalardan, kentlerin stratejik noktaları olarak da bahsedilmiştir. Son başlık olan işaret öğeleri ise kentler için referans noktası olabilecek objelerin tamamını ifade eder. Bu objelere binalar, ağaçlar ve dükkanlar örnek olarak verilebilir (Lynch, 1960). Bu çalışmada, Kevin Lynch'in belirlediği beş temel başlık ile çalışma evreni olarak seçilen Ankara Kızılay Meydanı yeniden okunmaya çalışılmış ve aşağıdaki şekil oluşturulmuştur (Şekil 4). Şekilde, Kızılay Meydanı'nı oluşturan bugünkü kentsel bellek öğelerinin neler olduğu hakkında bize fikir verebilecek çıkarımlar yer almaktadır.

Şekil 4. Ankara Kızılay Meydanı'nın Kevin Lynch analizi (Kaynak: Çalışma kapsamında oluşturulmuştur).

Kevin Lynch (1960), çevrenin sunduğu görüntüyü, her bireyin farklı bir şekilde anlamlandırdığından ve zihinlerdeki imajın, anılar ile bağlantı kurularak şekillendirildiğinden bahsetmiştir. Bu çalışmada, Kızılay Meydanı'nı oluşturan ve bireysel bellekte yer alan yapısal bileşenler, katılımcıların zihinlerinde yapılandırdıkları bilgileri, kâğıt üzerine aktarmaları sonucunda tespit edilmiştir. Zihin haritalama olarak adlandırılan bu yöntem, bireylerin zihninde oluşan soyut imajları, somut bir şekilde kâğıda yansıtabilmek için kullanılır. Kâğıda yansıyan görüntüler aynı zamanda, her bireyin çevreyi farklı biçimde algıladığının da bir göstergesi niteliğindedir (Yılmaz, 2019). Yapılan zihin haritalarının analizi sırasında ise, Lynch'in 'Kent İmgesi' kitabından yararlanılmıştır. Uygulama için, yaşları 25 ile 65 arasında değişen, ikamet adresleri Ankara olan, farklı yaş, cinsiyet ve meslek grubundaki 30 birey seçilmiş ve her bireyden yatay A3 kağıtlarına, Ankara Kızılay Meydanı'na ait zihin haritalarını tek renk kalem ile aktarmaları istenmiştir (Şekil 5). Şekil 5'de bazı örnekleri verilen çalışmaya 17 kadın ve 13 erkek katılmıştır. Ankara'da yaşayan bireylerin içerisinde 4 akademisyen, 6 lisans öğrencisi, 4 yüksek lisans öğrencisi, 4 öğretmen, 4 mühendis, 3 mimar, 3 yönetici ve 2 emekli bulunmaktadır (Tablo 2). Bireylerin zihninde oluşan imajları, kâğıt üzerinde ve somut bir şekilde okuyabilmek için yapılan bu çalışmada, katılımcıların zihin haritaları birbirlerinden farklı olsa da, çoklukla tekrar eden yapısal bileşenlerin var olduğu görülmüştür. Haritalardaki bazı yapısal bileşenlerin birbirlerinden farklı olmalarına ise yaş, cinsiyet ve meslek gibi girdilerin neden olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Ankara Kızılay Meydanı'nı deneyimleyen kişiler (**Kaynak:** Çalışma kapsamında oluşturulmuştur).

Toplam Katılımcı Sayısı: 30 Kişi			
Kadın Katılımcı Sayısı: 17 Kişi		Erkek Katılımcı Sayısı: 13 Kişi	
Akademisyen Sayısı: 4 Kişi	Lisans Öğrencisi Sayısı: 6 Kişi	Y. Lisans Öğrencisi Sayısı: 4 Kişi	Öğretmen Sayısı: 4 kişi
Mühendis Sayısı: 4 Kişi	Mimar Sayısı: 3 Kişi	Yönetici Sayısı: 3 Kişi	Emekli Sayısı: 2 Kişi

	<p>1. KATILIMCI</p> <p>YAŞ:25</p> <p>CİNSİYET: ERKEK</p> <p>MESLEK: LİSANS ÖĞRENCİSİ</p>
	<p>2. KATILIMCI</p> <p>YAŞ:30</p> <p>CİNSİYET: ERKEK</p> <p>MESLEK: MÜHENDİS</p>
	<p>3. KATILIMCI</p> <p>YAŞ:34</p> <p>CİNSİYET: ERKEK</p> <p>MESLEK: MÜHENDİS</p>

	<p>4. KATILIMCI</p> <p>YAŞ:40</p> <p>CİNSİYET: KADIN</p> <p>MESLEK: MİMAR</p>
	<p>5. KATILIMCI</p> <p>YAŞ:44</p> <p>CİNSİYET: ERKEK</p> <p>MESLEK: YÖNETİCİ</p>
	<p>6. KATILIMCI</p> <p>YAŞ:53</p> <p>CİNSİYET: KADIN</p> <p>MESLEK: EMEKLİ</p>
	<p>7. KATILIMCI</p> <p>YAŞ:64</p> <p>CİNSİYET: ERKEK</p> <p>MESLEK: EMEKLİ</p>

Şekil 5. Zihin haritası örnekleri (Kaynak: Çalışma kapsamında oluşturulmuştur).

Zihin haritaları üzerinden gerçekleştirilen kentsel bellek okumaları için ‘Kent İmgesi’ kitabından esinlenilmiştir. Lynch (1960) kent imgesinin içeriğini, fiziksel unsurlardan yola çıkarak oluşturduğunu ve bunları beş alt başlıkta topladığını ifade etmiştir. Bu çalışmada ise uygulama öncesinde, kent mekanını tanımlayacak (yollar, parklar, çeşme, köprü, heykel, cami, hastane, eczane vb.) yapısal bileşenlerin kullanılmasının önemli olduğu vurgulanmış, uygulama sonrasında ise zihin haritalarında yer alan yapısal bileşenler, farklı başlıklar altında (simgesel yapı, sokak ve cadde, ulaşım, heykel ve anıt, park) kategorize edilip değerlendirilmiştir. Simgesel yapılara odaklanıldığında, meydanın sahip olduğu ticari kimliği destekleyecek şekilde Kızılay AVM’nin, kafelerin ve mağazaların bütün kullanıcılar tarafından çizildiği görülmüştür. Ayrıca Bakanlıklar, YKM, GAMA, Yapı Kredi Binası, metro istasyonları, alt-üst geçitler ve otobüs-dolmuş durakları da yüksek çizilme sıklığına sahip simgesel yapılar arasındadır. 1959’dan beri Kızılay Meydanı’nda bulunan Emek İşhanı bazı katılımcıların zihninde eski adıyla, bazılarının zihninde ise güncel adı olan Kahramanlar İş Merkezi olarak yerini almıştır. Kişilerin günlük kullanım alışkanlıklarına göre deneyimledikleri simgesel yapılar arasında ise, Kök Çarşısı, Soysal Pasajı, Engürü Pasajı, ATM’ler, Milli Piyango Binası, Dost Kitabevi, İmge Kitabevi, süs havuzu, reklam panosu ve dershaneler bulunmaktadır. Heykel ve anıtlara gelindiğinde, her katılımcının Güven Anıtı’nı deneyimlediği görülmüştür. Şehrin ana arterini oluşturan Atatürk Bulvarı herkes tarafından bilinirken, Gazi Mustafa Kemal Bulvarı’nın adını bilen kişi sayısı oldukça azdır. Katılımcılar tarafından en çok bilinen diğer sokak ve cadde isimleri ise Ziya Gökalp Caddesi, Meşrutiyet Caddesi, Sakarya Caddesi, Karanfil Sokak, İzmir-1 ve İzmir-2 Caddesi olmuştur. Yüksel Caddesi ile Konur ve Kumrular Sokak’ın çizilme sıklığı ise düşüktür. Kızılay Meydanı denilince zihinde canlanan bellek öğelerinden bir diğeri de Güvenpark olmuştur. Güvenpark’ı çizmeyen kişi bulunmamaktadır. Ulaşım odaklanıldığında ise, Güvenpark’ın önünde bulunan dolmuşlar-otobüsler ve meydanın dört ayrı noktasında girişi-çıkışı bulunan metroların, bütün katılımcıların zihin haritasında yer aldığı görülmüştür. Bilinirliği az olan ulaşım araçları ise yakın geçmişte kullanılmaya başlayan Belko ve Havaş olmuştur (Tablo 3).

Tablo 3. Ankara Kızılay Meydanı’nı deneyimleyen kişilerin kentsel bellek okumaları (**Kaynak:** Çalışma kapsamında oluşturulmuştur).

Simgesel Yapı	Çizilme Sıklığı	Sokak ve Cadde	Çizilme Sıklığı	Ulaşım	Çizilme Sıklığı	Heykel ve Anıt	Çizilme Sıklığı	Park	Çizilme Sıklığı
Kızılay Alışveriş Merkezi	30/30	Atatürk Bulvarı	30/30	Metro	30/30	Güven Anıtı	30/30	Güven Park	30/30
Kafeler ve Mağazalar	30/30	Ziya Gökalp Caddesi	30/28	Otobüs	30/30				
Otobüs ve Dolmuş Durakları	30/27	Karanfil Sokak	30/24	Dolmuş	30/30				
Metro İstasyonları	30/26	İzmir-1 Caddesi	30/24	Taksi	30/11				
Alt ve Üst Geçitler	30/26	İzmir-2 Caddesi	30/24	Belko	30/5				
YKM	30/26	Sakarya Caddesi	30/20	Havaş	30/2				
Bakanlıklar	30/23	Meşrutiyet Caddesi	30/20						
GAMA İş Merkezi	30/23	Kumrular Sokak	30/12						
Yapı Kredi Binası	30/22	Konur Sokak	30/10						
Emek İşhanı	30/20	Yüksel Caddesi	30/9						

Simgesel Yapı	Çizilme Sıklığı	Sokak ve Cadde	Çizilme Sıklığı	Ulaşım	Çizilme Sıklığı	Heykel ve Anıt	Çizilme Sıklığı	Park	Çizilme Sıklığı
Dost Kitabevi	30/18	Gazi Mustafa Kemal Bulvarı	30/6						
İmge Kitabevi	30/16								
Kök Çarşısı	30/11								
Dershaneler	30/11								
Süs Havuzu	30/10								
Reklam Panosu	30/9								
ATM	30/8								
Soysal Pasajı	30/6								
Engürü Pasajı	30/6								
Milli Piyango Binası	30/5								

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, kentsel bellek mekânı olarak Kızılay Meydanı seçilmiştir. İlk olarak, Cumhuriyet dönemi Ankara'sını ve kentlinin belleğindeki Kızılay Meydanı'nı tanımak ve geçmişte var olan kentsel bellek öğelerini tespit edebilmek için tarihsel araştırma yapılmış, geçmiş döneme ait fotoğraflardan ve anılardan yararlanılmıştır. İncelemelerin sonucunda, Kızılay Meydanı'nın, kentlinin sosyal yaşamındaki yeri ve meydanı oluşturan geçmiş bellek öğeleri tespit edilmiştir. Daha sonra, meydanı oluşturan bugünkü bellek öğelerinin neler olduğunu tespit etmek amacıyla zihin haritalama yöntemi kullanılmış ve meydanın kolektif bellekte bıraktığı izler, bireysel bellek üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Okuma sırasında, Güven Anıtı'nın, Güvenpark'ın, Atatürk Bulvarı'nın, Kızılay AVM'nin, kafelerin ve mağazaların, dolmuşların, otobüslerin ve metroların bütün kullanıcıların zihin haritalarında yer aldığı görülmüştür. Güven Anıtı, Güvenpark ve Atatürk Bulvarı'nın katılımcıların tamamı tarafından bilinmesi, kişilerin bu öğelerle ilgili sahip oldukları ortak bir anının var olduğunu düşündürmüştür. Meydanın, kentlinin sosyal yaşamındaki yeri incelendiğinde ise, cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana Güven Anıtı'nın ve Güvenpark'ın buluşma, dinlenme ve eğlence noktası olarak kullanıldığı, yine benzer bir şekilde, Cumhuriyet Bayramı kortej yürüyüşlerinin, kent omurgası olan Atatürk Bulvarı üzerinde gerçekleştirildiği görülmüştür. Kızılay AVM'nin, kafelerin ve mağazaların bütün kullanıcılar tarafından bilinmesi, meydanın sahip olduğu ticari kimlikle ilişkilendirilmiştir. Özellikle Kat Mülkiyeti Kanunu sonrası apartmanların zemin katlarının pasajlara çevrilmesi ve meydana dev iş merkezlerinin yapılması, meydanın ticari kimliğini desteklemiştir. Dolmuşların, otobüslerin ve metroların bütün kullanıcılar tarafından bilinmesi ise, meydanın en çok bu araçlar aracılığıyla deneyimlendiğini düşündürmüştür. Çünkü Kızılay Meydanı, bütün araçların kente dağılmak için toplandıkları merkez istasyon olma özelliğini taşımaktadır. Okumalar sonucunda, 20 ve üzeri çizilme sıklığına sahip olan yapısal bileşenlerin tamamının uzun süredir Kızılay Meydanı'nda var olduğu, 20'nin altından çizilme sıklığına sahip olan yapısal bileşenlerin ise, günümüzde inşa edilmiş veya kişilerin sadece günlük kullanım alışkanlıklarına göre deneyimledikleri öğeler oldukları tespit edilmiştir. Analizler sonucunda, çoklukla tekrar eden yapısal bileşenlerin, kolektif belleği oluşturduğu görülmüştür. Kentlinin geçmiş bellek öğelerinde var olan Kızılay Parkı ve Kızılay Binası'nın izlerine ise beklendiği üzere, günümüz bellek okumalarında rastlanmamıştır. Günümüz bellek öğelerinin bilinmesi, korunması ve geleceğe taşınması, kentsel belleğin sürekliliği adına büyük önem taşımaktadır. Burada önemli olan nokta, mevcutta var olan kentsel bellek öğelerinin korunması ve devam ettirilmesidir. Kolektif belleğin zarar görmemesi açısından bu durum oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Al, M. (2011). Kentte bellek yıkımı ve kimlik inşası–Palimpsest: Ankara Atatürk Bulvarı bağlamında bir inceleme. *İdealKent*, 2(4), 22-36.
- Arkitera. (2013). *Kızılay ve Güven Park, 30'lu yıllar* [Fotoğraf]. Web adresinde 1 Haziran 2020 tarihinde erişildi: <https://www.arkitera.com/haber/gecmisin-modern-mimarisi-ankara-1/>.
- Batuman, B. (2002). Mekan, kimlik ve sosyal çatışma: Cumhuriyet'in kamusal mekanı olarak Kızılay Meydanı. (G. A. Sargın Der.) *Ankara'nın kamusal yüzleri: Başkent üzerine mekân-politik tezler* içinde (ss. 40-76). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bayraktar, N. (2013). Tarihe eş zamanlı tanıklık: Ulus ve Kızılay Meydanlarının değişim süreci. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 20-35.
- Calvino, I. (2002). *Görünmez kentler* (I. Saatçioğlu, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Cihangiroğlu, M. S. (2019). *Bellek mekanlarının değer algısı ve değişimi üzerine bir inceleme: Ankara tren garı*. Sanatta Yeterlik Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara. Web adresinden 26 Mayıs 2020 tarihinde erişildi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Çağlar, N., Uludağ, Z. ve Aksu, A. (2006). Hürriyet Meydanı: Bir kentsel mekanın yenilik ve dönüşüm öyküsü. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 21(1), 177-182.
- Donat, O. ve Savaş, P. (2016). Batı'da ve Osmanlı'da kamusal mekanın tarihsel süreçteki değişimi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(26), 505-519.
- Ertuna, C. (2005). Kızılay'ın modernleşme sahnesinden taşralaşmanın sahnesine dönüşüm sürecinde Güvenpark ve Güvenlik Anıtı. *Planlama TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını*, 15(4), 6-15.
- Gültekin, N. ve Onsekiz, D. (2005). Ankara kentinde eğlence mekanlarının oluşumu ve yer seçimi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 20(1), 137-144.
- Günen, M. N. (2019). *Kentsel bellek bağlamında meydanlarda işlevin rolü*. (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. Web adresinden 2 Haziran 2020 tarihinde erişildi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Habermas, J. (2004). Kamusal alan. (M. Özbek Der.) *Kamusal alan* içinde (ss. 95-102). İstanbul: Hil Yayın
- Halbwachs, M. (2018). *Kolektif hafıza* (B. Barış, Çev.). Ankara: Heretik
- Hasol, D. (2005). *Ansiklopedik mimarlık sözlüğü*, İstanbul: Yapı Yayın.
- İlkay, Y. (2014). Ankara'da her yolun çıktığı semt: Kızılay. *İdealKent*, 5(11), 118-132.
- Kır, A. (2016). *Kentsel bellek mekanı olarak sokaklar: İstiklal Caddesi örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. Web adresinden 25 Mayıs 2020 tarihinde erişildi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*, Cambridge, England: The M.I.T Press.
- Nora, P. (2006). *Hafıza mekanları* (M. E. Özcan, Çev.). Ankara: Dost Kitapevi.
- Öymen, N. ve Pulat, G. (2009). Bellek ve mekan ilişkisi üzerine bir model önerisi. *İTÜ Dergisi*, 2(8), 145-155.
- Özsoy, F. (2012). *Yaşadım Ankara'm şahidimdir*, Ankara: As Medya.
- Polat, M. (2009). *Bir sembol olarak İdeoloji'nin mimarideki kavramsal ve mekansal etkileri başkentlerin imarı üzerinden bir karşılaştırma Ankara örneği*. (Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. Web adresinden 25 Mayıs 2020 tarihinde erişildi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Rossi, A. (2006). *Şehrin mimarisi* (N. Gürbilek, Çev.). İstanbul: Kanat Kitap.
- SALT Araştırma. (2018). *Emek İş Hanı* [Fotoğraf]. Web adresinden 10 Mart 2020 tarihinde erişildi: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/70044>.
- SALT Araştırma. (2018). *Kurtuluş Meydanı* [Fotoğraf]. Web adresinden 10 Aralık 2020 tarihinde erişildi: <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/98290>.

- Sargın, G. A. (2017). Kurmaca başkentlerin imgesel inşası: Ankara'nın mekansal siyasası üzerine kısa notlar. (F. Cantek Der.) *İcad edilmiş şehir: Ankara* içinde (ss. 81-107). İstanbul: İletişim Yayıncılık
- Shaukland, G. (1996). Tarihi değeri olan kentlere neden el atmalıyız. *Cogito: Kent ve Kültürü*, Yaz(8), 23-37
- T. C. Ankara Büyükşehir Belediyesi (2006). *Ankara nazım imar planı ölçek: 1/25000 plan açıklama raporu*. <https://www.ankara.bel.tr/ankara-buyuksehir-belediyesi-nazim-plan/>, (23.03.2020)
- Taşçı, H. (2012). *Kent meydanı ile kent kimliği ilişkisi Üsküdar Meydanı örneği*. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Web adresinden 20 Mayıs 2020 tarihinde erişildi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Ulutaş, E. (2019). İmgeden gerçekliğe: Kamusal bir mekan olarak meydan. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 138-146.
- Vardar, A. (1989). Başkent'in ilk planları. *Planlama TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını*, 3(2-3-4), 38-50.
- Yıldırım, A. (2018). *Kültür varlıklarının korunması bağlamında toplumsal bellek: Meydanlar (Taksim Meydanı örneği)*. (Yüksek Lisans Tezi). Kadir Has Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul. Web adresinden 24 Mayıs 2020 tarihinde erişildi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Yılmaz, Ö. (2019). *Kent belleği olgusunun Konya kenti örneğinde incelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Konya Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Konya. Web adresinden 2 Haziran 2020 tarihinde erişildi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>